

Kullanıldığı Bağlamlar ve İfade Ettiği Anlamlar Açısından Kur'ân-ı Kerim'de "Ferah" Kavramı

Ahmet AKBAŞ*

The Concept of "Ferah" with the respect to terms Stated and Used Contexts in Quran

Citation/©: Akbaş, Ahmet, The Concept of "Ferah" With with the respect to terms Stated and Used Contexts in Quran, 2014/1 (1), 67-97.

Abstract: The Quran mentions on several occasions of joy and happiness of man, and takes the happiness of mankind in this world and afterworld as one of the fundamental objectives. Therefore, to reach a perfect moral system and understanding of happiness, theoretic and practical principles are declared by Quran. The word "Ferah", mentioned in twenty-one Quran verses, is one of the main concepts of Quran regarding "joy and happiness". By linguists and exegetes three different meanings of "Ferah" are mentioned; "jubilation, acquiescence and exultant." The concept of "Ferah" is seen in different contexts in Quran; seemingly contradictory situations. But all the contexts we have and the three meanings mainly tell us some of the essential facts about "the joy and the happiness of mankind."

Keywords: Quran, human, ferah, jubilation, exultant.

Atıf/©: Akbaş, Ahmet, Kullanıldığı Bağlamlar ve İfade Ettiği Anlamlar Açısından Kur'ân-ı Kerim'de "Ferah" Kavramı, 2014/1 (1), 67-97.

Öz: Kur'ân, çeşitli vesilelerle insanın sevinç ve mutluluğundan bahsetmekte, onun dünya ve ahiret mutluluğunu, en temel hedeflerden biri saydığı için eksiksiz bir ahlak sistemi ve mutluluk anlayışı ortaya koyacak nitelikte teorik ve pratik prensipler vazetmektedir. Yirmi bir ayette geçen "Ferah" kavramı da Kur'ân'ın, sevinç ve mutluluğa dair ifadelerinde çok önemli bir yere sahip temel kavramlardandır. Dilciler ve müfessirler tarafından "sevinme, razı olma ve şımarma" şeklinde üç farklı anlamı olduğu ifade edilen bu kavram, Kur'ân'da birbirinden çok farklı hatta çelişkili gibi görünen bağlamlarda kullanılmaktadır. Ancak kullanıldığı bağlamlar ve ifade ettiği anlamlar, temelde insanın sevinç ve mutluluk duygularına dair bazı hakikatleri anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, insan, ferah, sevinme, şımarma.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Bilimleri Fakültesi, Tefsir ABD, ahmetakbas101@gmail.com.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, 'insan'a hitap eden bir kelim¹ olması hasebiyle onun hem maddi hem de manevi özelliklerini konu edinir. Yine Kur'ân, bedensel özellikleri itibariyle insanın bazı ihtiyaçlarının olduğunu, Allah'ın yeryüzündeki birçok nimeti insanın bu ihtiyaçları için var ettiğini, bu dünyadaki nice varlığı onun hizmetine sunduğunu belirtir.²Bununla birlikte insanın bir de manevi yönünün olduğunu ve onun bu yönünü geliştirip iyileştirmesi,³ sadece bedensel ihtiyaçlarını giderme peşinde yaşayan diğer canlılar gibi olmaması,⁴manevi hayatını Yaratanın rızası istikametine sevk etmesi gerektiğini ortaya koyar.⁵

İnsanın manevi yönünün en temel öğelerinden birisi de duygularıdır. Kur'ân, insanın korku, cesaret, güven, öfke, merhamet, umut, hüznün, sevgi, nefret vb. birçok duygusuna yer verir. İşte Kur'ân'ın, insan hayatının en temel gerçeklerinden biri olarak yer verdiği duygulardan biri de neşe, sevinç, huzur vb. kelimelerle de ifade ettiğimiz "mutluluk" duygusudur. Kur'ân'da insanın bu duygusunu ifade eden birden çok kavram mevcuttur. Buna örnek olarak "saadet, sürûr, sekîne, itminan, kurratu'ayn ve ferah" gibi kavramlar verilebilir. Bu çalışmada, Kur'ân'ın sevinç ve mutluluğa dair kavramlarından "ferah" (فَرَحٌ) kavramı üzerinde durulacaktır. Bu kavramın Kur'ân'da geçtiği bağlamlar ve "el-Vüçûhve' n-nezâir"⁶ türü eserlerde belirtilen çeşitli manaları tahlil edildikten sonra bu manaların mutluluk duygusuyla bağlantısı ortaya konacaktır.

Arapça sözlüklerde genelde "ferah" kelimesinin "sürûr" gibi sevinmeyi, neşe ve sevinç duymayı ifade ettiği, hüznün zıttı olduğu, ayrıca "şımarmak" manasına da geldiği belirtilmektedir.⁷ Râğib el-İsfehânî, "ferah" kavramını, "Geçici bir lezzetle gönlün huzur duyması, sevinmesi" olarak tarif eder ve bu

¹ Bakara, 2/185; En'âm, 6/92; İbrahim, 14/52; Zümer, 39/41.

² Hac, 22/65; Lokman, 31/20.

³ Şems, 91/9-10.

⁴ A'râf, 7/179; Furkan, 25/44; Muhammed, 47/12.

⁵ Hûd, 11/112; Fussilet, 41/30; Ahkaf, 46/13.

⁶ "el-Vüçûh ve' n-nezâir" hakkında geniş bilgi için bakınız: Bedruddin Muhammed b. 'Abdillah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi 'Ulûmi' l-Kur'ân*, Kahire, Dâru't-Turâs, ts., 1/102-111; Celaluddin 'Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkan fi 'Ulûmi' l-Kur'ân*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1988, 1/185-190; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, TDV Yayınları, 2007, s. 184-186; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul, İFAV Yayınları, 1998, s. 178-180; Mehmet Suat Mertoglu, *Vüçûh ve Nezâir*, DİA, 43/141-143.

⁷ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu' l-Luğa ve Sihâhu' l-' Arabiyye*, Beyrut, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990, 1/390; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu' cemu Mekayîsi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, 1979, 4/499; Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Manzûr el-İfrikî el-Misrî, *Lisânu'l-'Arab*, ts., Dâru'l-Me'ârif, 37/3371-3372; Muhibuddin Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza el-Huseynî el-Vâsîti ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri' l-Kamûs*, Kuveyt, Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965, 7/12.

kelimenin daha çok bedensel hazlarla ilgili olarak kullanıldığını söyler.⁸ Kurtubî ve Cürçânî'ye göre ise "ferah", "Sevilen, arzu edilen bir şeye ulaşıldığında kalbin duyduğu lezzettir."⁹

"Ferah" kavramının müspet olarak "sevinme-razı olma"; menfi olarak ise "şımarma-kibirlenme" anlamında kullanıldığına dair ifadeler birçok eserde rastlanmaktadır.¹⁰ Örneğin Kur'ân'da geçen kelimelerin farklı anlamlarına dair ilk müstakil eser yazan kişi olarak kabul edilen¹¹ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* adlı eserinde "ferah" kavramının Kur'ân'da "Şımarma-kibirlenme, razı olma ve sevinme" şeklinde üç farklı anlamda kullanıldığını ayetlerden örnekler vererek açıklamıştır.¹² Dâmeğânî de Mukatil ile hemen hemen aynı ifadeleri kullanarak kavramın bu üç farklı manasına dikkat çekmiştir.¹³ Semîn el-Halebî ise "ferah"ı "انشرح الصدر" yani "gönül huzuru" ifadesiyle tarif etmiş ve kavramın daha çok geçici-dünyevi zevkleri anlattığını, bu nedenle birçok ayette menfi durumları ifade ederken kullanıldığını ancak uhrevî ve dinî hususlardan bahseden bazı ayetlerde ise müspet manada kullanıldığını örnekleriyle açıklamıştır.¹⁴ "el-Vücûh ve'n-nezâir" ilmine dair eserleri karşılaştırmalı olarak ele alıp muasır bir çalışma ortaya koyan Kar'avî de, "ferah" kavramı için konuyla ilgili dört farklı kaynağa müracaat etmiş ve hepsinde de bu kavramın üç manasının vurgulandığını belirtmiştir.¹⁵

"Ferah" kavramı hakkındaki bu kısa girişten sonra şimdi de kavramın Kur'ân'daki kullanımları ele alınıp ilgili bağlamlar çerçevesinde tahlil edilecektir.

"Ferah" kökünden türemiş olan kelimeler Kur'ân'da yirmi bir ayette geçmektedir. Bu ayetlerin bir tanesi şehitlerin cennetteki haliyle, yirmi tanesi ise dünya hayatıyla ilgilidir. Kavramın şehitler hakkındaki kullanımı tahlil

⁸ Ebû'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfehânî, *Mu' cemu Müfredâtı Elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1997, s. 420.

⁹ Şemsuddin Ebu 'Abdillah Muhammed b. Ahmed b. EbiBekr el-Kurtubî, *el-Câmi' u li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut, Muessesetu'r-Risale, 2006, 11/11; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *Mu' cemu' l-Ta'rîfât*, Kahire, Dâru'l-Fadîle, ts., s. 139.

¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/390; Râğib, *Müfredât*, 420; Mecduddin Muhammed b. Ya'kub el-Feyrûzâbâdi,, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Beyrut, Muessesetu'r-Risale, 2005, s. 233.

¹¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 186; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 180.

¹² Ebu'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-Nezâirfi' l-Kur'ânî' l-Azim*, Dubai, MerkezuCum'a el-Mâcid, 2006, s.157-158.

¹³ Ebu 'Abdillah el-Huseyn b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li-ElfâziKitabillahi' l-Aziz ve Me' ânîhâ*, Dimaşk, Mektebetu'l-Fârâbî, 1998, s. 583-584.

¹⁴ Ahmed b. Yusuf b. 'Abiddâim es-Semîn el-Halebî, *'Umdetu'l-Huffâz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, Beyrut, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1996, 3/210-211.

¹⁵ Süleyman b. Salih el-Kar'avî, *el-Vücûh ve'n-Nezâirfi' l-Kur'ânî' l-Kerim*, Riyad, Mektebetu'r-Ruşd, 1990, s. 499.

edildikten sonra dünya hayatı hakkındaki kullanımları ayrı bir başlık halinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Ferah Kavramının Ahiret Hayatı Hakkında Kullanımı

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ
فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile **sevinçli bir halde** Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olanlara da onlar için hiçbir korku ve keder bulunmadığı müjdesini vermenin sevincini duymaktadırlar.¹⁶

Bu ayetlerin geçtiği Âl-i İmran Sûresi'ndeki pasajda, Uhud Savaşı ile ilgili bazı hususlar üzerinde durulmaktadır. Bu bölümdeki ayetler, Uhud'daki mağlubiyet ve yetmiş sahâbînin şehit düşmesi nedeniyle, bazı Müslümanların zihinlerinde oluşan yanlış algıları düzeltmeyi amaçlıyordu. Zira onlardan bazılarında göre aralarında Allah'ın Elçisi'nin bulunması, her halükarda onları zafere ulaştırmalıydı. Bazı bahaneler öne sürerek ordudan ayrılan ve savaşa katılmayan münafıklar, savaşta ölen Müslümanlar hakkında "Bizim gibi doğru tercihte bulunup evlerinde otursalardı, şimdi hayatta olurlardı"¹⁷ şeklinde sözler sarf etmişlerdi. Bu sözlerin de etkisiyle, Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında şüphe duyan ve zihin karışıklığı yaşayan Müslümanlar olmuştu. Bu bölümdeki ayetlerde, Müslümanların savaşta hatalarını görmeleri istenmiştir. Hz. Peygamber'in emrini dinlememenin acı sonuçlarını tattıkları, ancak her şeyin Allah'ın izniyle olduğu, yaşatanın da öldürenin de O olduğu vurgulanmıştır. Allah yolunda ölmenin ise bir kayıp değil en büyük kazanç ve başarı olduğu, zira şehitlerin en büyük nimetlere kavuştukları ifade edilmiştir.¹⁸ İlk ayetin "وَلَا تَحْسَبَنَّ" yani "kesinlikle öyle zannetme, asla öyle düşünme" şeklinde başlaması bu ayetlerde bir algı düzeltmesi olduğunu, yanlış bir tasavvurun tashih edilmeye çalışıldığını göstermektedir.¹⁹ Bu ayette şehitlerin ölü olmadıkları, Allah katında nimetlere mazhar oldukları belirtildikten sonra devamındaki ayette, Allah'ın lütuf olarak kendilerine verdiği nimetlerden dolayı sevinç duydukları ifade

¹⁶ Âl-i İmrân, 3/169-170.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/168.

¹⁸ Said Havva, *el-Esâfi' t-Tefsîr*, Dâru's-Selam, Kahire, 1985, 2/936-938; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1996, 1/307.

¹⁹ Havva, *el-Esâs*, 2/933.

edilmektedir. Burada şehitlerin cennetteki sevinç ve mutluluk halini ifade etmek için "فَرَحِين" kelimesi kullanılmıştır.

Kelimenin merfu şekli "فَرَحُونَ" dir. Ancak burada hâl olarak geldiği için "فَرَحِين" şeklinde mansub olmuştur.²⁰ "فَرَحُونَ" nin kökeni ise "سُرور" anlamına gelen "فَرَح" kelimesidir.²¹ Âlûsî, buradaki "فَرَحِين" kelimesinin "مَسْرُورِينَ" manasında olduğunu belirtir.²² Ayetin son kısmı da, Allah'ın dini uğruna en değerli dünyevi varlıkları olan canlarını ortaya koyan yiğitlerin cennetteki sevinç ve mutluluk dolu hallerinin mahiyeti hakkında bizlere fikir vermektedir: Onlar, öyle derin bir sevinç ve mutluluk içerisindeki ki bu sevinç ve mutluluğu, kendileriyle aynı yolda olan dünyadaki kardeşlerine de müjdelemek isterler. Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerden istifade ettikleri ve hiçbir korku ve hüznün olmadığı mutluluk dolu bir hayatın onları da beklediğini duyurmayı arzularlar.²³

Şehitlerin üstün konumlarının ve kavuştukları sevinç ve mutluluk dolu hayatlarının anlatıldığı bu ayetlerde, "ferah" kavramı olumlu bir bağlamda kullanılmakta, teşvik edilen bir durumu ortaya koymaktadır. Ancak kavramın dünya hayatı hakkındaki kullanımlarının sadece birkaç tanesi olumlu, çoğunluğu ise olumsuz bağlamlarda geçmektedir.

2. Ferah Kavramının Dünya Hayatı Hakkında Kullanımı

Daha önce ifade edildiği gibi "Ferah" kökünden türemiş olan kelimeler, Kur'ân'da 20 ayette dünya hayatı hakkında kullanılmıştır. Kavramın dünya hayatı hakkındaki bu kullanımlarından bazıları olumlu vurgulara sahipken, bazıları ise tam tersine olumsuz vurgular içermektedir. Bazı kullanımlarda ise ferah kavramı, konu edilen fert veya toplumların, sahip oldukları inanç ve tasavvurların doğal sonucu olarak bazı olaylara gösterdikleri psikolojik tepkiyi ifade etme bağlamında zikredilmektedir. Bu nedenle ferah kavramının dünya hayatı hakkındaki kullanımlarını şu üç başlık altında incelemek mümkündür:

²⁰ Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî, *el-Beyan fi Ğaribî'l-Kur'ân*, Mısır, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmeli'l-Kitab, 1980, 1/231.

²¹ Ebu Muhammed 'Abdülhakk b. Ğalib b. 'Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharraru'l-Vecîzfi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, 4/54; Şemsuddin Ebu 'Abdillah Muhammed b. Ahmed b. EbiBekr el-Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Muessesetu'r-Risale, 2006, 5/416.

²² Şihâbuddin es-SeyyidMahmud el-Bağdadî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb' i'l-Mesâni*, Beyrut, Dâru'l-Hayâti'l-Turâsi'l-'Arabî, ts., 4/123.

²³ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts., 1/437.

a. Övülen ve Teşvik Edilen Hususlarda Ferah

Dünya hayatı hakkında “ferah” kavramının kullanıldığı ayetlerin üç tanesinde müspet anlamda bir vurgu olduğu, Kur’ân’ın bakış açısıyla övülen ve teşvik edilen bir sevinç ve mutluluğa işaret edildiği görülmektedir. Bu ayetler şöyledir:

1. Ayet

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ
لِلْمُؤْمِنِينَ
قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

Ey insanlar! İşte Rabbinizden size bir öğüt, kalplerde olabilecek her türlü (darlık ve hastalık) için bir şifa ve (O’na) iman eden herkes için hidayet ve rahmet gelmiş bulunuyor. De ki, Allah’ın bu lütuf ve rahmetine, işte asıl bunlara **sevinsinler!** Bu, onların toplayıp biriktirdiği her şeyden daha üstün, daha iyidir!²⁴

Bu ayetlerde “ey insanlar” hitabıyla başlanarak Allah nazarında insanların asıl neye sevinmeleri gerektiği, emir formunda gelen “فَلْيَفْرَحُوا” ifadesiyle dile getirilmektedir. İlk ayette Allah’tan gelen vahyin öğüt dolu içeriği, kalplere-gönüllere şifa oluşu, kendisine uyanlara bir kılavuz ve rahmet oluşu vurgulanmakta, ikinci ayette ise “De ki, Allah’ın bu lütuf ve rahmetine, işte asıl bunlara sevinsinler!” denmektedir. Bu ifadelerde, “فَلْيَفْرَحُوا” yani “sevinsinler!” denilerek bahsi geçen “Allah’ın fazlı ve rahmeti”nin hakiki birer sevinç ve mutluluk vesilesi olduğuna dair bir övgü ve teşvik söz konusu edilmektedir.

Klasik tefsirlerde, ayette geçen “Allah’ın fazlı” ifadesinden kastın “İslam”; “rahmet”ten kastın ise “Kur’ân” olduğuna dair rivayetler olduğu gibi tam tersini söyleyen rivayetler de mevcuttur.²⁵ İlgili rivayetleri aktaran müfessir İbn Atiyye, “Allah’ın fazlı”ndan kastın Hz. Muhammed (s.a.s.), “rahmet”ten kastın ise Kur’ân olduğuna dair bir görüşe de yer vermektedir. Ancak kendisi, ayetin ifadesinin Hz. Peygamber’den gelen sahih bir hadis olmadan bu şekilde dar çerçevede anlaşılmasını ve bir manaya tahsis edilmesini uygun görmez. Ona göre burada dikkat edilmesi gereken şey ayetlerde geçen lafızlardır. Ayetlerde geçen lafızlara göre ise buradaki “fazl”dan kasıt, Allah’ın insanı dinin yoluna iletmesi ve dinin prensiplerine uymada onu muvaffak kılmasıdır. “Rahmet”ten kasıt ise Allah’ın affına

²⁴ Yûnus, 10/57-58.

²⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi’ u’l-Beyân ‘an Te’ vili’Âyi’ l-Kur’ân*, Kahire, Dâru’l-Hicr, 2001, 12/194-198; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’ l-Vecîz*, 3/126; Kurtubî, *el-Câmi’*, 11/10-11.

mazhar olmak ve İslam'a tabi olanlar için mükâfat olarak hazırladığı cennetine kavuşmaktır. İbn Atiyye'ye göre ayetin manası şudur: "Ey Muhammed, bütünü insanlara de ki, sevinecekseniz Allah'ın bu lütuf ve keremine sevinin, dünya işlerinize veya çer-çöp mesabesindeki dünya malına değil."²⁶

İbn Kesir de ayetteki "fazl" ve "rahmet"i, önceki ayetle ilişkilendirir ve "Allah'tan kendilerine gelen hidayet ve hak din için sevininler. Çünkü asıl sevinilmeye layık olan şeyler bunlardır"²⁷ diyerek tefsir eder. "Eğer bir şeye sevineceklerse sevinci bu ikisine hasretsinler. Çünkü bu ikisinden daha büyük bir sevinç vesilesi yoktur"²⁸ diyerek ayetin lafzını tefsir eden Zemahşerî ise ayetteki bu iki şeyden neyin kastedildiğine dair görüşünü belirtmez. Ancak Ubey b. Ka'b'dan bir nakilde bulunur. Buna göre Ubey b. Ka'b, şöyle demiştir: "Hz. Peygamber bu ayeti okudu ve "Yani Allah'ın kitabıyla ve İslam ile sevininler" dedi."²⁹

2. Ayet

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَخْرَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ

Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirdiklerimizden ötürü **sevinirler**; Fakat o gruplardan onun bir kısmını inkâr edenler de vardır...³⁰

Bu ayette, Hz. Peygamber'e indirilen vahiyden dolayı sevinen, mutlu olan bazı kimselerden bahsedilmekte ve mutluluk duyan bu kişiler hakkında "kendilerine kitap verdiğimiz kimseler" ifadesi kullanılmaktadır. Bu kimselerin Hz. Peygamber'e Kur'ân ayetlerinin indirilmesi sebebiyle hissettikleri bu sevinçleri olumlu bir tavır olarak zikredilmektedir. Öte yandan diğer bazı kimselerin ise inen ayetlerin bir kısmını inkâr ettikleri belirtilmektedir.

Burada Hz. Peygamber'e indirilen vahiyden Kur'ân'ın kastedildiği hususu açıktır. Ancak "يَفْرَحُونَ" fiilinin faili olan ve "kendilerine kitap verdiğimiz kimseler" şeklinde tanımlananların kim olduğu hususunda müfessirler arasında bariz görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu görüş ayrılığı da ayetteki "el-kitab"ın, Kur'ân'a mı yoksa Tevrat ve İncil'e mi işaret ettiği hususuna dayanmaktadır. Tefsirinde her iki görüşe de yer veren Taberî, bu

²⁶ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru' l-Veçiz*, 3/126.

²⁷ İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesir, *Tefsiru' l-Kur'âni' l-Azim*, Kahire, Muessesetu Kurtuba, 2000, 7/371.

²⁸ Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsiru' l-Keşşaf'an Hakaiki' t-Tenzil ve 'Ulyüni' l-Ekavil fi Vücûhi' t-Te' vil*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2002, s. 466.

²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 467.

³⁰ Ra'd, 13/36.

görüşler hakkında birçok sahâbî ve tabiinden nakillerde bulunur.³¹ Ancak kendisi buradaki kitaptan maksadın Kur'ân, bahsedilen kişilerin de vahyin inmesine sevinen sahabeler olduğu görüşünü tercih eder.³² İbn Ebi Zemenin'e ve Beğavî'ye göre de ayetteki "el-kitab" Kur'ân'a işaret etmektedir, kastedilen kimseler ise Hz. Peygamber'in ashâbıdır.³³

Müfessir Maverdî ise açık bir tercihte bulunmaksızın "Bu konuda üç görüş vardır" diyerek bu görüşleri şöyle sıralar: 1. Bunlar, Hz. Peygamber'in ashâbıdır. O'na Kur'ân'ın vahyedilmesine sevinirler. 2. Bunlar, Hz. Peygamber'e iman eden Yahudi ve Hıristiyanlardır. 3. Bunlar, genel anlamda Yahudi ve Hıristiyanlardır. Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik eden ifadeler içermesine sevinirler.³⁴

İbn Atiyye de tüm görüşleri zikreder ama ona göre burada kastedilenler sahâbilerdir. Bu ayet Hz. Peygamber'e tabi olan ve imanlarındaki samimiyetten dolayı O'na vahyedilen her ayeti sevinçle karşılayan ashâbı övmektedir.³⁵ İbn Atiyye, burada kastedilenlerin, İslam'ı kabul etmedikleri halde Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik etmesine sevinen Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu fikrini ise açıkça reddetmektedir.³⁶

Zemahşerî ise kastedilenlerin Hz. Peygamber'e iman edip tabi olan Ehl-i Kitap mensupları olduğunu açıkça belirtmekte ve bu tür kimselere örnek vermekte, başka hiçbir görüş zikretmemektedir.³⁷ Neseî ve Âlûsîde Zemahşerî ile aynı görüşte olup başka hiçbir görüş zikretmemişlerdir.³⁸

Kurtubî ise her ne kadar diğer görüşleri verse de tercihini açık bir şekilde Ehl-i Kitap'tan Müslüman olanlar yönünde kullanmaktadır.³⁹ Ebu Hayyan da ayetin tefsirinde Kurtubî ile aynı yolu izlemiştir.⁴⁰ Beydâvî de burada kastedilenlerin İslam'ı kabul eden Ehl-i Kitap mensupları, kitaptan maksadın ise Tevrat ve İncil olduğunu belirtmekte ancak genel anlamda,

31 Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 13/556-557.

32 Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 13/555.

33 Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Zemenin, *Tefsîru' l-Kur'âni' l-' Aziz*, Kahire, el-Fârûku'l-Hadise, 2002, 2/358; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me' âlimu't-Tenzil*, Riyad, DâruTaybe, H. 1411, 4/322.

34 Maverdî, *en-Nüketu ve'l-'Uyûn*, 3/116.

35 İbn 'Atiyye, *el-Muharraru' l-Vecîz*, 3/315.

36 İbn 'Atiyye, *el-Muharraru' l-Vecîz*, 3/316.

37 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 542.

38 Ebu'l-Bekât' Abdullâh b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Medâriku' t-Tenzil ve Hakaiku' t-Te'vîl*, Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998, 2/157; Âlûsî, *Rûhu'l-Me' âni*, 13/165.

39 Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/82.

40 Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *Tefsîru' l-Bahrî'l-Muhîd*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993, 5/386.

Kur'ân'ın kendi kitaplarını tasdik etmesine sevinen Yahudi ve Hıristiyanların da kastedilmiş olabileceğini dile getirmektedir.⁴¹

Konuyla ilgili bütün görüşleri teferruatlı bir şekilde ele alan Razi ise tercihini, kastedilen kişilerin İslam'ı tercih eden Ehl-i Kitap mensupları olduğu yönünde kullanmaktadır.⁴² Ebu's-Suûd da sadece bu görüşü zikretmektedir.⁴³ Muasır müfessirlerden İbn Âşûr, Elmalılı Hamdi Yazır ve Sâbûnî de bu görüştedirler.⁴⁴

Kanaatimizce de ayette "kendilerine kitap verdiğimiz kimseler" ifadesi ile kastedilen kişilerin, İslam'ı tercih eden Ehl-i Kitap mensupları olduğu görüşü daha isabetli görünmektedir. Zira Kur'ân'da birçok ayette geçen "الَّذِينَ" ⁴⁵ "أوتُوا الْكِتَابَ" yani "kendilerine kitap verilenler" ifadesinin Ehl-i Kitap mensuplarına işaret ettiği herkes tarafından kabul edilmektedir. Ayrıca üzerinde durduğumuz ayetteki "الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ" ifadesi de birçok ayette geçmekte⁴⁶ ve geçtiği yerlerde Ehl-i Kitap mensuplarının kastedildiği açıkça görülmektedir. Ayetin bu ifadesini, Kur'ân'ın diğer ayetlerindeki anlamından farklı anlamayı gerektirecek geçerli bir neden olmadığı için aynı mananın kastedildiğini düşünüyoruz.

3. Ayet

غَلَبَتِ الرُّومُ مِى أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِى بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلِ وَمِنْ بَعْدِ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ
"Rumlar çok yakın bir yerde mağlup oldular. Ancak onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda karar Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımından ötürü **sevineceklerdir**. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir."⁴⁷

Rûm Sûresi'nin başındaki bu ayetlerde, Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde yaşanan tarihi bir olaydan bahsedilmekte ve gelecekte haber verilmektedir. Bu habere göre birkaç yıl sonra Rumların bir savaşta galip gelecekleri

⁴¹ Nâsiruddîn Ebu Saïd Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*, Hâşiyetu'l-Konevî, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2001, 10/520.

⁴² Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, 19/61-62.

⁴³ Ebu's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-'Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Beyrut, Dâru'l-Hayâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts., 5/25.

⁴⁴ Muhammed et-Tâhîr İbn 'Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984, 13/156; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, Hikmet Yayınları, 2007, 5/172; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetu't-Tefâsîr*, Beyrut, Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1981, 2/86.

⁴⁵ Bakara, 2/101; Âl-i İmrân, 3/19, 20, 100, 186; Nisâ, 4/47.

⁴⁶ Bakara, 2/121, 146; En'âm, 6/20, 114; Kasas, 28/52.

⁴⁷ Rûm, 30/2-5.

belirtilmekte, bu olay yaşandığında Müminlerin de Allah'ın yardımından ötürü sevinecekleri ifade edilmektedir.

Tefsirlerde, bu tarihî olayların ayrıntıları verilmekte ve tıpkı Kur'an'ın haber verdiği gibi birkaç yıl sonra Rumların, ateşe, güneşe ve putlara tapan İranlılara karşı zafer kazandıkları, Müslümanların hem Ehl-i Kitap'tan olan Rumların bu zaferine hem de sûrenin altıncı ayetinde⁴⁸ vurgulandığı gibi Allah'ın vadinin gerçekleşmesine sevindikleri belirtilmektedir.⁴⁹ Bazı rivayetlere göre Rumların bu galibiyeti, Bedir savaşı akabindeki günlere denk geldiği için Müslümanlar çifte sevinç yaşamışlardır.⁵⁰ Her halükarda bu ayetlerden, Müminlerin "iman ehli"nin zaferi ve Allah'ın vadinin yerine gelmesi sebebiyle sevinç ve mutluluk duydukları anlaşılmaktadır.

b. Somut veya Soyut Dünyevi Menfaatler Hakkında Ferah

"Ferah" kavramı bazı ayetlerde, gelip-geçici dünya nimetleri, dünyevi çıkar, makam, şöhret, rahatlık ve bolluk, arzu ettiği hedefe ulaşma gibi sebeplerden dolayı sevinmek, keyiflenmek, hoşnut olmak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kavramın bu anlamlarda kullanıldığı ayetler şöyledir:

1. Ayet

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ

Allah'ın Resülüne muhalefet ederek (cihattan) geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile **sevindiler**; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; «Bu sıcakta sefere çıkmayın!» dediler. Onlara, 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır!' de! Ah keşke anlasalardı!"⁵¹

Ayette, Tebük Gazvesi'ne katılmayan bazı münafıklardan bahsedilmektedir. Kalplerinde iman olmadığından ve bu nedenle cihada çıkma arzu ve iştihakına sahip olmadıklarından, bazı münafıklar türlü bahanelerle bu gazveye katılmamışlardı. Zira Tebük çıkarması, yılın en sıcak günlerine ve Medine halkı için çok büyük önemi olan meyvelerin hasat zamanına denk gelmişti.⁵² Münafıklar ise hakikatte inanmadıkları fakat inanmış gibi gördükleri bir dava için mallarını ve canlarını ortaya

⁴⁸ "Bu Allah'ın vaadidir. Allah vaadinden asla caymaz. Fakat insanların çoğu bilmezler." (Rûm, 30/6)

⁴⁹ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 18/448-457; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/392-397; Nesefî, *Medâriku' t-Tenzîl*, 2/689-690.

⁵⁰ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 825; Râzi, *Mefâtihu' l-Çayb*, 25/97; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/398.

⁵¹ Tevbe, 9/81.

⁵² Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 11/603; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru' l-Vecîz*, 2/65.

koymayı, Allah yolunda cihada çıkmayı asla istemiyorlardı. Çünkü onların kalplerinde Müminlerdeki iman coşkusu ve inanç dinamikleri yoktu.⁵³ Ne bir sevap beklentileri ne de azap korkuları vardı.⁵⁴ Onlar evlerinde ve bahçelerinde rahat rahat oturup diledikleri gibi yiyip içerek keyif çatmayı seviyorlardı. Zorlu ve zahmetli bir yolculuğun derdinden kurtulup arzularına da kavuşunca buna çok sevindiler.⁵⁵

2. Ayet

وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً مِنَّا فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ

"... Biz insana rahmetimizi tattırdığımız zaman onunla *sevinir*. Ama kendi elleriyle yaptıklarının sonucu olarak başlarına bir bela gelse, (gör bak) o zaman insan ne kadar da nankördür!"⁵⁶

Ayetteki "rahmetimiz" ifadesinden kasıt, Allah'ın insana lütfettiği rahatlık, bol rızık, sağlık ve emniyettir. İnsan, Allah'ın kendisine verdiği bu dünyevî nimetler sebebiyle sevinir, mutlu olur.⁵⁷ Râzî'nin de dikkat çektiği gibi ayette bahsedilen durum, daha çok hayatını bu dünya ile sınırlı görüp hesabını dünyaya göre yapan, ebedi hayatı göz ardı eden insan tipiyle ilgilidir. Çünkü bu insanlar, ahiret hayatına kıyasla deryada bir katre misali olan şu hayatta kendilerine tattırılan bazı dünya nimetleri ile sevinir hatta çok büyük başarılarla imza attıklarına, mutluluğun zirvesine ulaştıklarına inanır, gurura kapılır, havalara girerler. İşte bu durum ahirete imanı zayıf olanların halidir. Mümin ise her türlü dünya nimetini ahiret mutluluğu için bir vesile sayar.⁵⁸ Mevdûdî'nin bu ayetle ilgili yorumunda, azıcık bir nimete kavuştuğunda hemen şımaran ve büyülenerek hak davete kulak vermeyen kimselere dikkat çekmektedir. Ona göre bu tür insanlar biraz zorlukla karşılaşsalar, kısmetlerinin kötülüğünden dem vurup, Allah'ın verdiği diğer nimetleri unuturlar. Zaten onlar tefekkür de etmezler. Ne zenginlik, ne de fakirlik onların hidayeti bulmalarına vesile olmadığı gibi, islah olmaları da mümkün değildir."⁵⁹

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 444.

⁵⁴ Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, 5/81.

⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 10/151.

⁵⁶ Şûrâ, 42/48.

⁵⁷ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 20/536; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 982.

⁵⁸ Râzî, *Mefâtilihü'l-Cayb*, 27/185.

⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhîm*, 5/251.

3. Ayet

وَإِذَا أَدْفَنَّا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمْتَّ أَيْدِيَهُمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ
“İnsanlara rahmetimizi tattırdığımız zaman buna **sevinirler**; fakat kendi yapıp ettikleri sonucunda başlarına bir bela gelince de bütün ümitlerini yitirirler!”⁶⁰

Bu ayet de bir önceki ayetle hemen hemen aynı ifadelere sahip olup insanın, kendisine verilen bazı dünyevî nimetler sebebiyle sevinmesini konu edinmektedir. ⁶¹ Bu ifadelerle Kur’ân, insan psikolojisinin rahatlık durumunda basitliğe kayan ve yanlıya düşen, zorlukla karşılaştığında ise umutsuzluğa kapılan yönüne ışık tutmaktadır.⁶²

4. Ayet

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرْتُمْ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ
وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ
دَعَا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla **sevindikleri** bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah’a has kılarak “Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız” diye Allah’a yalvarırlar.”⁶³

Burada, bir misal üzerinden Allah’ın verdiği bazı dünyevî nimetler sebebiyle insanların duydukları sevinç ve memnuniyetten bahsedilmektedir. Ayetteki misalde, gemiyle yolculuk yapan insanların, bu yolculuklarını rahat bir şekilde sürdürmelerini sağlayan “uygun-hoş bir rüzgâr” dan sevinç ve mutluluk duydukları ifade edilmekte, onların bu sevinçli halleri “ferah” kavramıyla anlatılmaktadır. ⁶⁴ Seyyid Kutub buradaki misal hakkındaki değerlendirmesinde bizlere adeta canlı bir tablo resmetmektedir:

“İşte önümüzde gemi... Ortalık rahat içinde... Hoş bir meltem yolcuları götürüyor. İşte gemidekilerin duyguları! Biz onları anlıyoruz. Ve herkesin bunun hazzını yaşadığını düşünün. İşte tam bu güven ve rahat ortamında, bu sevincin her tarafı kuşattığı bir sırada fırtına kopuyor. Refah, güven ve sevinç içinde yolculuk yapanları kısıvrak

⁶⁰ Rûm, 30/36.

⁶¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 830.

⁶² Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur’ân*, Çev. Salih Uçan vd, İstanbul, Dünya Yayıncılık, ts., 8/203.

⁶³ Yûnus, 10/22.

⁶⁴ Taberî, *Câmi’ u'l-Beyân*, 12/146; Râzî, *Mefâtilihu’ l-Çayb*, 17/70.

yakalayiveriyor... Bu gerçekten mükemmel bir sahnedir. Hiçbir hareketini, hiçbir duygusunu kaçırmış değildir... Bu bir olayın manzarasıdır... Fakat bütün nesiller boyunca insanların çoğunluğunu oluşturan bir insan tipinin, bir karakterin ve bir ruh halinin manzarasıdır... Bu nedenle arkasından gelen değerlendirmede, bütün insanlara uyarıda bulunuluyor: Ey insanlar yapacağınız taşkınlıklar aslında kendi aleyhinizedir!"⁶⁵

5. Ayet

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ

"Rızık dilediğine bolca, dilediğine kısıtlı ölçüde veren Allah'tır. Hal böyleyken dünya hayatıyla **sevinirler**; oysa ahiret hayatı yanında dünya hayatı yalnızca geçici bir doyumdan, bir avuntudan ibarettir."⁶⁶

Burada dar çerçevede ayetin ilk muhatabı olan Mekke müşriklerinde, geniş çerçevede ise tüm insanlarda görülebilen yanlış bir tasavvur tashih edilmektedir. Ahiret hayatını dikkate almayan ve bütün hesabını bu dünyaya göre yapan insanlara göre başarı ve mutluluk bu hayattaki zenginlikle doğru orantılı görülmektedir. Kur'ân ise zenginliğin de fakirliğin de Allah'ın müdahalesine bağlı bir imtihan olduğunu, kişinin değerinin zenginliğine veya fakirliğine değil, düşünce ve amellerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁷ Ayetteki "فَرِحُوا" kelimesi "رَضُوا" yani "memnun ve hoşnut olmak, sevinmek" anlamında kullanılmıştır.⁶⁸ Ayet, kendilerine verilen dünya nimetleriyle sevinen, bunlarla avunan ancak ahiretin sonsuz ve eşsiz nimetlerini göz ardı edenlerin halini gözler önüne sermekte,⁶⁹ dünyadaki bolluk ve rahatlığın ahiretle kıyas edildiğinde, aslında sevinç duyulacak büyük bir değerinin olmadığını beyan etmektedir.⁷⁰

⁶⁵ Kutub, *Fî Zilâl*, 5/494-495.

⁶⁶ Ra'd, 13/26.

⁶⁷ Mevdüdi, *Tefhîm*, 2/523.

⁶⁸ İbn Ebî Zemenin, *Tefsîr*, 2/354; Dâmeğâni, *el-Vücûh*, 584. Ayetin açıklamasındaki dipnotlardan da görülebileceği gibi müfessirlerin ekseriyetine göre bu ayetteki "ferah" kavramı, "sevinmek, memnun olmak" anlamındadır. Fakat Beğavî, Zemahşerî, ve Beydâvî gibi bazı müfessirler buradaki "ferah"ın "sevinmek, memnun olmak" değil "şımarmak-kibirleşmek" manasına geldiğini iddia etmişlerdir (Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 4/315; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 539; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 10/500). Bazı müfessirler de Zemahşerî'nin bu ayetle ilgili ifadelerini isim belirtmeden aynen almışlardır (Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 2/153; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 5/379; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, 5/19; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 13/147). Ancak biz İbn Kesîr'in (*Tefsîr*, 8/140) ayet ve hadislerden örnekler vererek burada kastedilenin, dünya hayatının geçici nimetlerine kapılmak, ahireti göz ardı etmek, dünyaya bel bağlamak olduğuna dair açıklamalarını da dikkate alarak ve müfessirlerin ekseriyetine ittibâ ederek bu ayeti bu başlık altında zikrettik.

⁶⁹ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 13/516; Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi'l-İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 1984, 4/326; Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/63.

⁷⁰ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 3/311; Râzî, *Mefâtîhu'l-Çayb*, 19/49.

6. Ayet

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمُونَنِي بِمَا لِي مِنَ اللَّهِ خَيْرٌ مِمَّا آتَيْتُكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيِكُمْ تَفْرَحُونَ

(Sebe Melikesi'nin elçileri) Süleyman'a geldiklerinde o, "Benim servetime servet mi katmak istiyorsunuz? Oysa Allah'ın bana bahsettiği şey size bahsettiği her şeyden çok daha hayırlıdır! Öyleyse, sizin bu hediyeniz (ancak) sizi **sevindirir**" dedi.⁷¹

Bu ayette Hz. Süleyman ile Sebe melikesinin elçileri arasında geçen bir diyalogdan bahsedilmektedir. Hz. Süleyman, getirdikleri hediyelerle kendisini sevindireceklerini düşünen elçilere, onlar gibi dünya malı ile sevinecek biri olmadığını, Allah'ın kendisine çok daha üstün nimetler vermiş olduğunu, sadece onlar gibi hayatı, dünya ile sınırlı gören insanların bu tür dünyalıklarla sevineceğini söylemiştir.⁷²

7. Ayet

إِنْ تَمَسَسْتُمْ حَسَنَةً تَسُوهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا

"Size bir iyilik dokunsa, bu onları tasalandırır; başınıza bir musibet gelse, buna da **sevinirler**..."⁷³

Bu ayet, yukarıda geçen ayetlerden farklı olarak kin ve düşmanlığın insanı getirdiği noktaya işaret etmekte, bu süflî duyguların, insanı başkalarının sıkıntı çekmesinden sevinir hale getirebileceğine dikkat çekmektedir. Ayette, Müslümanların başına gelen her türlü sıkıntı, kayıp, acı ve ıstıraptan zevk alan, buna sevinen, düşmanlıkta bu derece ileri giden gayr-ı müslimlerin halet-i ruhiyesi gözler önüne serilmektedir.⁷⁴

8. Ayet

إِنْ تُصِيبْكَ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلٍ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ

Senin başına iyi bir hal gelse, (Ey Peygamber), bu onları üzer; ama başına bir musibet gelse, (kendi kendilerine): "Biz önceden bizim (için gerekli) tedbirleri almıştık!" derler ve **sevinç içinde** dönüp giderler.⁷⁵

⁷¹ Neml, 27/36.

⁷² Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 18/58; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 783; Râzi, *Mefâtilü l-Çayb*, 24/196.

⁷³ Âl-i İmrân, 3/120.

⁷⁴ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 5/722; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 192; Kurtubi, *el-Câmi'*, 5/281.

⁷⁵ Tevbe, 9/50.

Bu ayet de bir önceki ayet gibi bazı münafıkların, Hz. Peygamber'e ve ashâbına karşı içlerinde taşıdıkları kin ve nefretin mahiyetine işaret etmektedir.⁷⁶ Ayetin sonundaki "فِرْحُونَ" kelimesi onların, Müslümanların başına gelen sıkıntılara sevindiklerini ve onlarla birlikte cihada çıkmadıkları için duydukları memnuniyeti anlatmaktadır.⁷⁷ Sürenin bir sonraki ayetinde Hz. Peygamber'e, kalpleri kin ve nefret dolu olan ve olayları hep dünya rahatı ve menfaati penceresinden değerlendiren bu cahillere hitaben "Allah'ın bizim hakkımızda yazdığı dışında asla başımıza bir şey gelmez! Bizim mevlamızdır O! Gerçek müminler yalnızca Allah'a güvenip tevekkül etsinler"⁷⁸ demesi emredilmiştir.⁷⁹

9. Ayet

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرُحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ
مِّنَ الْعَذَابِ

Sanma ki ettiklerine **sevinen**, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır...⁸⁰

Taberî'nin belirttiğine göre, bu ayette bahsedilenlerin kimler olduğu konusunda birçok farklı görüş mevcuttur. O, burada bahsedilenlerin, türlü bahanelerle cihattan kaçan münafıklar, insanları aldatan, yanlış bilgilendiren Yahudi din adamları veya Allah'ın kitaplarını tahrif edenler, Allah'ın Hz. İbrahim'e verdiği lütuflara sevinenler, Rasûlullah'ın kendilerine sorduğu soru karşısında gerçeği gizleyen ya da Rasûlullah'a karşı ikiyüzlülük yapıp yaltaklanan bazı Yahudiler olduğuna dair görüşleri zikretmektedir. Ancak kendisi, önceki ayetlerden hareketle burada kastedilenlerin, son peygamber geldiğinde O'na tabi olacaklarına dair daha önce Allah'a söz vermiş oldukları ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) beklenen son peygamber olduğunu bildikleri halde, bu bilgiyi gizleyen ve bu yaptıklarıyla da sevinen Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu belirtmektedir.⁸¹ Diğer bazı tefsirlerdeki rivayetler de bu görüşünü desteklemektedir.⁸² Zemahşeride burada, yaptıkları sahtekârlığa sevinen bazı Yahudilerden bahsedildiğini ifade etmektedir.⁸³

⁷⁶ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 11/494.

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 436; Râzî, *Mefâtilu' l-Çayb*, 16/87; Beydâvî, *Envâru' t-Tenzil*, 9/248.

⁷⁸ Tevbe, 9/51.

⁷⁹ Kutub, *Fî Zilâl*, 5/319.

⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/188.

⁸¹ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 6/307.

⁸² Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru' l-Kur'âni' l-'Azim*, Mekke, Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, 1997, 3/838; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/460.

⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 211.

10. Ayet

كُلُّ حَزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

Her grup kendisinde bulunan ile **sevinmektedir**.⁸⁴

Kur'ân'da iki ayrı yerde geçen bu ifade, genel bir insanî zaafa dikkat çekmekte, her din ve inancın müntesibinin kendi inanç ve görüşünü beğenip onunla avunduğunu, başka inançların hakikat olabileceğini düşünmediğini vurgulamaktadır.⁸⁵ Zemahşeri'nin de çok güzel bir şekilde ifade ettiği gibi, batıl da olsa insanlar kendi inançlarını hakikat olarak görmekte ve onunla avunmaktadır.⁸⁶ Kurtubî de bunun, hakikati araştırmayan insanların hali olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷ Ayetlerin geçtikleri bağlamlarda, insanların Allah'ın kendileri için uygun gördüğü yaşam biçimi olan ve peygamberler aracılığı ile öğretilen dini öğretileri zamanla kendi arzu ve heveslerince değiştirip çok farklı yollara saptıkları ve bölük bölük oldukları, her bir grubun da körü körüne bir bağlılığa gömülüp onunla mutlu olmaya çalıştıkları anlatılmaktadır.

c. Şımarma ve Kibirlenme Anlamında Ferah

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi kimi ayetlerde “ferah” kelimesine “şımarma-kibirlenme” manası verilmiştir. Şimdi bu ayetleri inceleyelim:

1. Ayet

فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, (vermiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden **şımarıdıkları** zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler.”⁸⁸

Burada, kendilerine verilen maddi-manevi imkânların, çeşitli dünya nimetlerinin zevkine dalan, o nimetleri verene şükretmek yerine onları kendi doğal hakları olarak gören, şımarıp azan, böbürlenen ve haddi aşan, ellerindeki nimetlerin hiç bitmeyeceğini zanneden toplumlara işaret

⁸⁴ Mü'minûn, 23/53; Rûm, 30/32.

⁸⁵ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 17/64; Beğavî, *Me' âlimu't-Tenzil*, 5/420.

⁸⁶ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 709, 830.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/432.

⁸⁸ En'âm, 6/44.

edilmektedir.⁸⁹ Bazı müfessirler ayette geçen "ferah" kavramının "şımarmak, kibirlenmek" anlamında olduğunu özellikle belirtmişlerdir.⁹⁰

2. Ayet

وَلَمَّا أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسَّنَتْهُ لِيُقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ
لَفَرِحٌ فَخُورٌ

Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette «Dertler yakamı bıraktı» der. Çünkü o, şımarıktır, kibirlidir.⁹¹

Bu ayette de sahip olduğu nimetleri verene şükretmek yerine, o nimetler sebebiyle kibre kapılan ve şımaran insan tipinden bahsedilmektedir.⁹² Buradaki "فَرِحَ" kelimesi "şımarık ve kibirli" şeklinde tefsir edilmiştir.⁹³

3. Ayet

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ
بِالْعَصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ

Karun, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.⁹⁴

Burada -ayetin başında açıkça zikredildiği gibi- Hz. Musa devrinde yaşamış olan, hatta onun yakın akrabası olduğu söylenen,⁹⁵ çok büyük servete sahip biri olan Karun'dan bahsedilmektedir. Sahip olduğu servet onu yoldan çıkarmış, bu nedenle kavmi onu bu ifadelerle uyarmıştır. Buradaki "ferah" kavramı birçok eserde belirtildiği üzere "şımarmak, kibirlenmek, haddi aşmak" anlamlarına gelmektedir.⁹⁶

4. Ayet

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

⁸⁹ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 9/246; Râzî, *Mefâtîhu' l-Çayb*, 12/237.

⁹⁰ Beğavî, *Me' âlimu't-Tenzil*, 3/143; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 327; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru' l-Vecîz*, 2/292.

⁹¹ Hûd, 11/10.

⁹² Kutub, *Fî Zilâl*, 6/45.

⁹³ Beğavî, *Me' âlimu't-Tenzil*, 4/164; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 478; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru' l-Vecîz*, 3/154; Dâmeğânî, *el-Vücûh*, 583; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/80.

⁹⁴ Kasas, 28/76.

⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 809.

⁹⁶ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 18/320; Beğavî, *Me' âlimu't-Tenzil*, 6/221; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/318; Dâmeğânî, *el-Vücûh*, 583.

(Allah bunu,) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle **şımarmayasınız** diye (açıklamaktadır). Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenlen kimseleri sevmez.⁹⁷

Burada, sûrenin bir önceki ayetinde belirtilen, insanın başına gelen her türlü musibetin önceden bir kitapta yazılı olduğuna dair ifadenin gerekçesi belirtilmektedir. Taberî bu ayeti, "Ey insanlar, başınıza gelen her şeyi Allah, henüz hiçbir canı yaratmadan önce yazdı ki kaybettiğiniz dünyalıklara üzülmeyesiniz, O'nun size verdiklerine de çok sevinmeyesiniz" sözleriyle tefsir etmektedir.⁹⁸ İbn Abbas da ayet hakkında "Her insan mutlaka üzülür veya sevinir. Ancak mümin, musibeti sabra, nimeti ise şükre dönüştürür" demiştir.⁹⁹

Ayet, çetrefilli bir mesele olarak görülen ve hakkında çok farklı tasavvurlar bulunan "kader" konusu hakkındadır. Konunun teferruatına girmeden sadece Zemahşerî'nin ayet hakkındaki şu açıklamalarıyla yetiniyoruz:

Şayet siz her şeyin Allah katında mukadder ve yazılı olduğunu bilerseniz, kaybettiğiniz şeyler için duyduğunuz üzüntü ve elde ettiklerinize duyduğunuz sevinç hafif olur. Çünkü elindeki şeyi zaten kaybedeceğini bilen kişi onu kaybettiğinde fazla inleyip sızlamaz. Zira kendisini buna hazırlamıştır. Bazı hayır ve güzelliklere kavuşan kişi de onlara her halükarda kavuşacağını biliyorsa, kavuştuğunda aşırı sevinç duymaz. Buradaki hüzünden maksat, insana sabrı, sabrının karşılığında kazanacağı mükâfatı ve Allah'ın emrine teslimiyeti unutturan aşırı hüzündür. Ferahtan kasıt da insanı azıtan ve şükürü unutturan şımarma seviyesindeki sevinçtir. Yoksa her insanın hissettiği hüüzün ve sevinçte bir beis yoktur.¹⁰⁰

5. Ayet:

ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ
أَدْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ

Bu durum, sizin yeryüzünde hakkınız olmadığı halde **şımarmanızın** ve küstahça böbürlenmenizin sonucudur! Ebedî kalmak üzere girin cehennemin kapılarından! Büyüklük taslayanların yeri ne kadar da kötüdür!¹⁰¹

⁹⁷ Hadid, 57/23.

⁹⁸ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 22/420-421.

⁹⁹ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 22/421; Maverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, 5/482.

¹⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1084.

¹⁰¹ Mû'min, 40/75-76.

Bu ayetler, dünya hayatında hiçbir haklı yanı olmadığı halde şımarma ve kendini beğenme duygularına kapılmanın insanları getirdiği acı sona işaret etmektedir. Ferah kavramının kullanıldığı 75. ayet, kendisinden önceki ve sonraki ayetlerle birlikte düşünüldüğünde iki ihtimal söz konusu olmaktadır. Birinci ihtimale göre 75. ayetteki "Bu durum, sizin yeryüzünde hakkınız olmadığı halde şımarmanız ve küstahça böbürlenmenizden dolayıdır" ifadesi, peşinden gelen 76. ayetteki cehenneme girme olayının sebeplerine işaret etmektedir. İkinci ihtimale göre ise 75. Ayetteki ifade, 74. ayetin sonunda geçen, "İşte Allah, kâfirleri böyle saptırır" şeklindeki ifadeye binaen, Allah'ın kâfirleri haktan saptırmasının nedeninin şımarmak ve kibirlenmek olduğunu ortaya koymaktadır. Müfessirler de ayetin kastını bu iki manadan birine hamletmişlerdir. Kimi müfessirlere göre ayetin açıklaması şöyledir: "Ey cehennem ehli, bugün burada gördüğünüz bu azap, dünyadayken Allah'ın izin vermediği batıl işler ve günahlarla iştilgal edip yaptıklarınızdan da gurur duymanız, kibre kapılmanız ve şımarmanızdan dolayıdır."¹⁰²

Kimi müfessirlere göre ise bir önceki ayette geçen "İşte Allah kâfirleri böyle saptırır" cümlesinden dolayı burada, inkârcıların dünyadayken haktan sapmalarının ardında yatan gerçek neden vurgulanmakta olup ayetin manası şöyledir: "Allah tarafından saptırılmanız, dünyadayken haksız yere yani Allah'a şirk koşarak ve putlara ibadet ederek sevinip şımarmanız sebebiyledir."¹⁰³

Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ayette geçen ferah, şımarma anlamı içermektedir.¹⁰⁴ Ayetin sonundaki "تَمْرَحُونَ" kelimesi de bu görüşü desteklemektedir.

6. Ayet

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımarıldılar. Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi.¹⁰⁵

¹⁰² Ebu'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, 3/156; Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 20/365; Ebu'l-LeysNasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Bahru' l-Ulûm*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1993, 3/173; İbn Ebi Zemenin, *Tefsir*, 4/142; Beğavi, *Me' âlimu't-Tenzil*, 7/159; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru' l-Vecîz*, 4/570; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesir*, 7/237; Kurtubi, *el-Câmi'*, 18/383; Neseî, *Medâriku' t-Tenzil*, 3/221.

¹⁰³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 962; Râzî, *Mefâtihu' l-Çayb*, 27/89; Beydâvî, *Envâru' t-Tenzil*, 17/100; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 7/455; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu' l-Kadir*, Beyrut, Dâru'l-Marife, 2007, 1307.

¹⁰⁴ Dâmeğâni, *el-Vücûh*, 583; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, 7/285; Âlûsi, *Rûhu't-Me' âni*, 24/86.

¹⁰⁵ Mû'min, 40/83.

“Ferah” kavramının geçtiği bu son ayet, hakkında neredeyse bütün tefsirlerde birden fazla görüşün dile getirildiği, çok farklı yorumlara mevzubahis olan ayetlerden biridir. Ayetin tefsiri hususunda ihtilafa sebep olan mesele, ayette geçen “فَرَحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ” ifadesiyle kimlerden bahsedildiği ve buradaki “العلم” ile neyin kastedildiği meselesidir. Ayette geçen “ferah” kelimesinin “sevinmek, hoşnut olmak”¹⁰⁶ anlamına mı, yoksa “şımarmak, böbürlenmek” anlamına mı geldiği hususu da bu meseleye bağlıdır. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde kelimenin bu ayette - günümüzde birçok Türkçe mealde de tercih edildiği gibi- “şımarma, kibirlenme” anlamı taşıdığına kanaat getirdiğimizden ayeti bu başlık altında sunmaya karar verdik.

Ayetin dile getirdiği konuların doğru anlaşılması, buradaki “ferah” kavramının hangi anlama geldiği ve kullanıldığı bağlamda hangi hakikatlerin bu kavramla ilişkilendirildiği hususu önem arz etmektedir. Bu nedenle tefsirlerde ayet hakkında yapılan açıklamalar üzerinde ayrıntılı bir şekilde durarak, ayetin doğru manasını tespit etmeye çalışacağız.

Mukatil b. Süleyman bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir:

Peygamberleri onlara apaçık delillerle yani başlarına gelecek olan azap haberiyle geldiğinde onlar, dünyada yanlarında olan bilgiyle sevindiler yani hoşnut oldular ve ‘Biz asla azap görmeyeceğiz’ dediler ancak alay edip durdukları o azap onları kuşatıverdi.¹⁰⁷

Anlaşılan o ki, Mukatil, bu ifadeyle, ayette bahsedilen önceki toplumların, iman etmedikleri takdirde başlarına gelecek olan helak haberine dair peygamberlerinin uyarılarına inanmayıp bu haberle alay ettiklerini, kendi bildikleri inançlarla yetinip onlardan memnuniyet duyduklarını kastetmektedir. İmam Taberî ise tafsilata girmemiş, Mukatil’inkiyle benzer ifadeler kullanmıştır.¹⁰⁸

İlk dönem müfessirlerinden Semerkandî, İbn Ebî Zemenîn ve Beğavî de Taberî ile aynı görüştedirler.¹⁰⁹ Ancak Semerkandî diğerlerinden farklı olarak, ikinci bir görüş zikretmekte ve “Ya da o inkârcular, ticaretle ilgili bilgileriyle sevindiler” diyerek bu açıklamaya şu ayeti delil göstermektedir:

¹⁰⁶ Bazı müfessirler buradaki “فَرَحُوا” kelimesini “hoşnut-razı olmak” anlamında “رَضُوا” kelimesiyle karşılamışlardır. (Dâmeğâni, *el-Vüçûh*, 584; Semerkandî, *Bahru’ l-Ullûm*, 3/175; Beğavî, *Me’ âlimu’t-Tenzil*, 7/160.)

¹⁰⁷ Mukatil, *Tefsir*, 3/158.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi’ u’l-Beyân*, 20/372.

¹⁰⁹ Semerkandî, *Bahru’ l-Ullûm*, 3/175; İbnEbîZemenîn, *Tefsir*, 4/144; Beğavî, *Me’ âlimu’t-Tenzil*, 7/160.

"Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler."¹¹⁰

Maverdî, ayette hakkında şu dört muhtemel manayı dile getirmiştir: a) Onlar "Biz peygamberlerden daha iyi biliyoruz, biz asla diriltilmeyecek ve asla azap görmeyeceğiz" dediler. b) Onlar bilgileri ile sevindiler. Hâlbuki onlarınki bilgi değil, cehalet idi. c) Ayette sevindiği söylenenler peygamberlerdir. Kendileri bildirildiği gibi müminlerin kurtuluşa erip düşmanlarının helak olmasına sevinmişlerdir. d) O inkârcılar kendi bildikleri ile yetinmiş, peygamberleriyle de alay etmişlerdir.¹¹¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ayetin tefsiri hakkındaki bu farklı görüşleri ilk olarak ayrıntılı bir şekilde toplayan ve kendisinden sonraki birçok müfessirin de bu bilgileri kendisinden aldığı kişi Zemahşerî'dir. Ona göre "sahip oldukları bilgi ile sevindiler/şımardılar" ifadesinin altı muhtemel anlamı olup bunlar şöyledir:

- a) Bununla inkârcıların ölüm ötesi bir hayatın olmadığına dair bilgileri kastedilmiş olabilir. Onlar "Biz asla diriltilmeyeceğiz ve asla azap görmeyeceğiz" demişlerdir. Zemahşerî bu konuda, kıyametin ve dirilişin olmayacağına dair müşriklerin ifadelerine değinen ayetleri¹¹² vermiştir. Ona göre onların bu konudaki inançlarına "العلم" denmesi ise istihza maksatlıdır.
- b) Buradaki "العلم" ile Yunan kültüründen gelen filozofların ve tanrı tanımazların bilgileri de kastedilmiş olabilir. Onlar Allah'ın vahyini duydukları zaman onu reddediyorlar ve kendi bilgileri karşısında peygamberlerin bilgisini hafife alıyorlardı. Örneğin Sokrates'a, Hz. Musa'dan bahsedilmiş ve onun yanına hicret etmesi tavsiye edilmiş, o ise "Biz zaten aydın bir toplumuz, bizi aydınlatacak kimseye ihtiyacımız yok" demiştir.
- c) Bu ifadeyle, o inkârcıların, peygamberlerin getirdiği vahiy kaynaklı bilgiye hiç sevinmedikleri alaylı bir üslupla dile getirilmiştir. Hâlbuki vahye dayalı bilgi, en büyük sevinç kaynağıdır. Ancak onlar cehaletleri ve içlerinde ilim ehli insanların

¹¹⁰ Rûm, 30/7.

¹¹¹ Maverdî, en-Nuketü ve'l-'Uyûn, 5/165-166.

¹¹² Kehf, 18/36; Neml, 27/66; Fussilet, 41/50.

olmamasından dolayı peygamberlerin sözlerine hiçbir değer vermemişlerdir. Bu nedenle alaylı bir ifadeyle “Onlar peygamberlerin getirdikleri bilgiye çok sevindiler” denmiştir.

- d) Bu ifadeyle onların, peygamberlerin getirdikleri bilgilerle alay ettikleri, kibir içinde onlara güldükleri de kastedilmiş olabilir.
- e) Burada “فُرحوا” fiilinin faili olan “sevinenler” peygamberler de olabilir. Peygamberler, inkârcıların cehaletteki ısrarını, hak ile alay ettiklerini görüp bu tavırları yüzünden karşılaşacakları kötü akıbeti ve cezayı düşününce kendilerinde olan hakikate dair bilgiye sevinmiş, bu bilgiden dolayı Allah’a şükretmişlerdir.
- f) Bu ifadeyle inkârcıların, dünya hayatına ve işleyişine dair bilgileriyle sevinmeleri de kastedilmiş olabilir. Nitekim şu ayetler buna delildir:

Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler.”¹¹³ “O halde, Bizi anmaktan uzak duran ve bu dünya hayatından başka bir şeyi istemeyenlerden yüz çevir. Zira bu, onlar için bilinmeye değer tek şeydir.”¹¹⁴

Dünyevi bilgilerle yetinen, sadece ona önem veren bu inkârcılara, peygamberler dirilişten, hesaptan bahseden, dünyevi zevk ve lezzetlerden uzak durmayı öğütleyen dinî bilgilerle gelince, onlar bu bilgilerden yüz çevirip onları hakir gördüler, alaya aldılar. Kendi sahip oldukları dünyevi bilgilerden daha faydalı ve daha üstün bir bilgi olmadığına inandıkları için o bilgilerle övündüler.¹¹⁵

Görüldüğü gibi Zemahşerî ayet hakkındaki muhtemel manaları altı maddede sıralamıştır. Zemahşerî’den sonra gelen müfessirlerin, çoğunlukla isim belirtmeden bu görüşlerin birkaçını veya tamamını zikrettikleri, bazılarını olduğu gibi bazılarını da biraz daha basit ve anlaşılır bir üslupla ifade ettikleri görülmektedir.¹¹⁶ Ancak yukarıda, ilk dönem müfessirlerinden

¹¹³ Rûm, 30/7.

¹¹⁴ Necm, 53/29-30.

¹¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 963.

¹¹⁶ İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’ l-Vecîz*, 4/571; İbnu’l-Cevzi, *Zâdu’l-Mesîr*; 7/238; Râzî, *Mefâtihu’ l-Ğayb*, 27/92; Beydâvî, *Envâru’ t-Tenzîl*, 17/109-110; Kurtubî, *el-Câmi’*, 18/386; Neseî, *Medâriku’ t-Tenzîl*,

Semerkindî ile başlayan ve Zemahşerî'nin de altıncı sırada verip teferruatlı bir şekilde açıkladığı görüş, Râzî, Beydâvî, Kurtubî, Ebu Hayyân, Ebu's-Suûd ve Âlûsî gibi meşhur müfessirler tarafından zikredilmiştir. Nesefî ise özellikle bu görüşü tercih etmiş, Zemahşerî'nin son olarak verdiği yukarıda geçen ifadelerin aynısını en başta vermiştir.¹¹⁷ Buna göre ayetteki ifadeyle inkârcıların, dünya hayatına ve işleyişine dair bilgileriyle böbürlenip peygamberlerle alay etmeleri kastedilmiştir.

Son dönemlerde yazılan tefsirlerde de bu görüş öne çıkmış ve tercih edilmiştir. Örneğin Seyyid Kutub, ayetin tefsirinde, dünyevi bilgileriyle şımarıp haktan sapanlara işaret ederek imandan yoksun bilginin insanı kör eden ve azdıran bir bela olabileceğine dikkat çekmektedir. Ona göre, yüzeysel bilgi insanı gurura iter. Kişi, bilgisiyle büyük güçlere hükmettiğini, büyük işler yapmaya gücünün yettiğini zanneder. Kendi konumunu ve değerini takdir etmede yanılır. Kutub'a göre burada bahsedilen inkârcılar, kendi ilimlerine güvenip bunun ötesindekileri kendilerine hatırlatanları alaya almışlardır.¹¹⁸

Said Havva'ya göre ise "sahip oldukları bilgi ile şımarıldılar" ifadesi, dünyevi bilginin peygamberlere tabi olmayı engelleyen aldanma sebeplerinden biri olduğuna işarettir. Bu ifade Kur'ân'ın öyle mucizevî ifadelerinden biridir ki insan bu ifadenin derinliğini, yaşadığımız çağdakinden daha iyi anlayamaz. Çünkü günümüzde insanın bu konudaki aldanması zirveye çıkmış, yaşadığımız kâinata ait tabiat kanunlarını bilen insanlar, -çok az sayıdaki insafılı bazı kişiler hariç- dinî ilimleri hakir görür olmuşlardır.¹¹⁹

Sâbüni de aynı minvalde sözler söylemektedir.¹²⁰ "Kur'ân Yolu" tefsirinde de "Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler" ifadesi geçmektedir. Bu tefsire göre, alay ettikleri şey onları kuşatıverince o inkârcılar, sahip oldukları dünyevi imkânların kendilerini kurtaramadığını görmüşler; peygamberlerinin ortaya koyduğu tevhit inancını benimsediklerini açıklamışlarsa da inanmaları kendilerine fayda vermemiştir.¹²¹

3/223-224; Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 7/458; Ebu's-Su'ûd, *İrşâd*, 7/287; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 24/91-92.

¹¹⁷ Nesefî, *Medâriku' t-Tenzil*, 3/223-224.

¹¹⁸ Kutub, *Fî Zilâl*, 8/656.

¹¹⁹ Havva, *el-Esâs*, 9/4989.

¹²⁰ Sâbüni, *Safoet*, 3/112.

¹²¹ *Kur'ân Yolu*, Ankara, DİB Yayınları, 2007, 4/681-682.

Bizim de kanaatimiz, klasik müfessirlerimizden Neseî'nin ve yukarıda açıklamalarını vermiş olduğumuz muasır müfessirlerin tercih ettiği yödedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu ayetten bir önceki ayette, bahsedilen inkârcı toplumların, Kur'ân'ın muhatabı olan Kureyş halkından sayıca daha çok, daha kuvvetli ve yeryüzündeki eserleri/izleri bakımından daha güçlü oldukları vurgulanmıştır.¹²² Bu, o toplumların dünyevi bilgi seviyelerinin yüksek olduğuna dair açık bir ifadedir. Bu ayette ise o inkârcı toplumların, dünyaya, maddi hayata dair bu ileri seviyedeki bilgilerine güvenip şımarıdıkları, dünyevi imkânlarının ve medeniyetlerinin ilelebet payidar kalacağını iddia ederek peygamberlerin ahirete ve manevi hayata dair getirmiş oldukları bilgileri küçümsedikleri, helake dair uyarılarla alay ettikleri kastedilmiştir. Alay ettikleri şey ise onları kuşatmış ve bir sonraki ayette belirtildiği üzere¹²³ Allah'ın helak işaretlerini görüp kurdukları maddi dünyanın yıkılmakta olduğunu anlayınca da imana gelmişler fakat iş işten geçmiştir. Bizce, bazı müfessirlerin ifade ettiği gibi Allah'ın onların bildikleri şeylere "ilim" demesi, tehekküm yani istihza amaçlı değildir. Onların ilimleri, tabiata, yani dünya hayatına dair ve dünyayı imar edip rahat bir hayat yaşamada kullandıkları bilgileridir. Yani akla ve bilime dayalı ancak vahyin rehberliğinden yoksun bilgilerdir. İlk olarak Semerkandî'nin işaret ettiği, Zemahşerî, Râzî, Beydâvî, Kurtubî, Ebu Hayyân, Ebu's-Suûd ve Âlûsî gibi müfessirlerin yer verdiği, Neseî'nin ve muasır bazı müfessirlerin tercih ettiği bu görüş, bizce ayetin siyak ve sibakına en uygun tefsirdir. Ayet hakkındaki araştırmamızı, Muhammed Esed'in, ayeti açıklarken dile getirdiği şu ifadelerle bitirmek istiyoruz:

Yani onlar, tecrübeye ve gözleme veya tahmine ve çıkarıma dayanarak elde ettikleri veya devraldıkları bilgiden hoşnuttular ve insanın "kendi kendine yeterli" olduğu ve bu nedenle beşerî kavrayışın ötesindeki bir "Güç"ün rehberliğine muhtaç olmadığı şeklindeki küstahça inançları sonucu, peygamberlerin sunduğu her türlü etik ve manevî hakikati inkâr ettiler.¹²⁴

¹²² "Onlar yeryüzünde dolaşip kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha çok, daha güçlü idi ve onların yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemiştir." (Mü'min, 40/82)

¹²³ "Azabımızı gördüklerinde ise 'Yalnızca Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik' dediler." (Mü'min, 40/84.)

¹²⁴ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, İstanbul, İşaret Yayınları, 1999, 3/969.

3. Ferah Kavramına Farklı Manalar Verilmesinin Nedenleri

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden anlaşıldığı üzere "Ferah" kavramına, ayetlerdeki bağlamlarına göre "sevinme, razı olma, şımarma ve kibirlenme" gibi farklı manalar verilmektedir. Aynı kavrama böyle farklı hatta bazıları birbiri ile alakasız gibi görünen farklı manaların verilmesi zihinde bazı soru işaretleri uyandırmaktadır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bunun en büyük sebebi ferah kavramın geçtiği bazı ayetler arasında çelişkili gibi görünen ifadelerin bulunmasıdır.

Konuyla ilgili en güzel örnek, ilk olarak üzerinde durduğumuz Âl-i İmran Sûresi 170. ayetle Kasas Sûresi 76. Ayette geçen ferah kavramlarının neden olduğu ifade çelişkisidir. Hatta ayetler arasındaki bu durum bazı müfessirlerin de dikkatini çekmiş ve konuyla ilgili açıklama yapma ihtiyacı duymuşlardır.

Âl-i İmran Sûresi 170. ayette şehitlerin cennetteki rahat ve mutlu hayatları tasvir edilirken "Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile mutludurlar" anlamında "فَرِحْنَا بِمَا آتَيْنَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ" ifadesi kullanılmıştır. Buradaki "فَرِحْنَا" kelimesi onların sevinç ve mutluluk dolu hallerini resmetmekte ve olumlu bir tablo çizmektedir. Kasas Sûresi 76. ayette ise hazinelerinin anahtarlarını bile ancak güçlü kuvvetli bir topluluğun taşıyabildiği miktarda büyük bir serveti bulunan bir şahsiyet olduğu açıkça belirtilen Karun hakkında şu ifade geçmektedir: "إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ" "فَرِحْنَا" yani "Kavmi ona demişti ki, şımarma, çünkü Allah şımarıkları sevmez." Âl-i İmran Sûresi'ndeki ayette cennetteki şehitler "فَرِحْنَا" kelimesi ile gıpta edilecek bir halde tasvir edilirken burada ise aynı kelime Allah'ın sevmediği kimseler için kullanılmıştır. Bu iki ayet arasında ilk etapta göze çarpan bu çelişki, müfessirlere göre "ferah" kelimesinin farklı anlamlar ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu meyanda şehitlerle ilgili ayeti tefsir ederken müfessir Ebu Hayyan, Karun kıssasındaki (Kasas, 28/76) "فَرِحْنَا" kelimesi ile bu ayetteki "فَرِحْنَا" arasında çelişki olmadığını, çünkü Karun kıssasında dünyevi, burada ise uhrevi lezzetlerden bahsedildiğini belirtmiştir.¹²⁵

Ferah kavramının geçtiği bazı ayetler arasında akla gelen bu tearuzu, İbn Atiyye de Yunus Sûresi 58. ayetin tefsirinde ele almakta ve bazı ayetleri örnek verdikten sonra "ferah" kavramının hayırlı bir şey için mukayyet olarak kullanıldığı zaman kınanan bir şey olmadığını belirtmektedir. Ona

¹²⁵ Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, 3/119.

göre “ferah”, bir şer hakkında veya mutlak olarak kullanıldığında kınama anlamı taşır. Çünkü ahiretle bağlantısı olmaz. Zira insanın her an günahlarından dolayı üzülmeye ve rabbinden korkma duygularının etkisi altında olması gereklidir.¹²⁶

Kurtubî de “ferah” kavramının bazı ayetlerde kınama anlamında kullanıldığını belirtir. Ancak kınama bağlamında kullanıldığı ayetlerde kavramın mutlak olarak yani herhangi bir kayıt getirilmeksizin kullanılmış olduğuna dikkat çeker. Ona göre “ferah”, -Âl-i İmran 170. ve Yunus 58. ayetlerde olduğu gibi- belli bir kayıt ile kullanıldığında kınama manası kastedilmemektedir.¹²⁷

Mekkî b. EbîTalib, Kasas 76. ayetteki -Karun’a hitaben söylenen- “لَا تَفْرَحْ” ifadesinin “Şımarma! Kibirleşme!” manasına geldiğini, yoksa sevinmenin kötü bir şey olmadığını belirtmiştir.¹²⁸ Bu ifade ile buradaki “ferah”ın sevinme anlamında olamayacağını kastetmiştir. Mekkî b. EbîTalib’i bu açıklamaya zorlayan sebep, ayetteki ifadenin “Sevinme! Mutlu olma!” şeklinde sevinci ve mutluluğu yasaklama anlamında kabul edildiği takdirde akla gelen çelişki olsa gerektir.

Hem burada verdiğimiz örneklerden hem de önceki sayfalarda farklı başlıklar halinde ele aldığımız ayetlerden anlaşılacağı üzere “ferah” kavramı kimi ayetlerde övülen bir üslupla verilirken, kimi ayetlerde ise yerilen bir üslupla kullanılmıştır. Aynı kavramın farklı hatta zıt bağlamlarda kullanılmış olması da kavrama, geçtiği bağlama göre farklı manalar verilmesine neden olmuştur.

4. Ferah Kavramına Verilen Manaların Birbiriyle Bağlantısı

Ferah kavramına, kullanıldığı bağlama göre farklı manalar verilmiş ve bu gayret bir zaruret gibi algılanmıştır. Bazı müfessirler tarafından yukarıda görüldüğü gibi gerekçelendirilmeye çalışılan bu manalar aslında birbiri ile bağlantılı manalardır. Zira hem övülen hem yerilen bağlamlarda aynı kavramın kullanılmış olmasının arkasında bazı gerçekler yatmaktadır.

Yukarıda da geçtiği gibi “ferah” kavramı temelde “sevinme, mutlu olma” anlamı taşıdığı halde bazı kamusalarda, tefsirlerde ve özellikle “*el-Vüçûhve’ n-nezâir*” eserlerinde bu kavramın “sevinme, razı olma ve şımarma” şeklinde üç manasının olduğu belirtilmektedir. Bu üç manadan

¹²⁶ İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’ l-Veçiz*, 3/126-127.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, 11/11.

¹²⁸ Mekkî b. Ebî Talib, *Tefsiru’ l-MuşekkelminÇaribi’ l-Kur’an*, Riyad, Mektebetu’l-Me’ârif, 1985, s. 183.

sevinme ve razı olma arasındaki ilişki zaten aşikârdır. Kişi sevdiği şeyden "razı" yani "hoşnut" olur ve memnuniyet duyar; razı ve hoşnut olduğu ve memnuniyet duyduğu şeyi de sever. Peki, "ferah"ın temel manası olan sevinmenin, şımarma ile ilgisi nedir?

Aslında insan psikolojisini bilen ve onun olaylar karşısındaki tepkilerini gözlemleyen birinin çözebileceği bu sorunun veciz bir cevabını İbn Kuteybe'nin "*Te' vîlüMüşkili' l-Kur'ân*" adlı eserinde görmekteyiz. İbn Kuteybe, "ferah"ın birinci manasının "sevinç", ikinci manasının ise "rıza" olduğunu; "rıza"nın da "sevinç"ten kaynaklandığını, üçüncü manasının ise "البَطْرُ و الأَشْرُ" yani "şımarıklık ve kibirlilik" olduğunu, bu olumsuz duyguların da "sevinçte ifrattan" yani aşırı gitmekten kaynaklandığını belirtmektedir.¹²⁹ Bazı kamuslarda da şımarıklığın, sevincin aşırı hali olduğu,¹³⁰ nimeti kötüye kullanmak, hakkını vermemek ve uygun olmayan tarzda sarf etmekle ilişkilendirildiği görülmektedir.¹³¹

"Sevinç ve mutluluk", insana verilmiş olan en değerli nimetlerdendir. İnsana düşen bu nimetleri yerli yerinde ve dengeli bir şekilde kullanmaktır. Zira servet, şöhret, nüfuz, başarı vb. bazı dünyevi nimetler elde eden insanın, bunlar sebebiyle duyduğu sevinç ve mutlulukta aşırı gitmesi, onu kibre ve şımarıklığa sevk edebilmektedir.¹³² Hatta -narsisistik veya histrionik kişilik bozukluklarında olduğu gibi-kimi insanlar, elde ettikleri dünyevi imkânlar nedeniyle "kendine hayran" bir anlayışa bürünmekte, "çok önemli ve vazgeçilmez" olduklarını düşünerek şıarmaktadırlar. "Küçük dağları ben yarattım" tavrıyla yaşayan bu tipler, sürekli ilgi odağı olmak, övülmek, şımartılmak isterler.¹³³ Hâlbuki Kur'ân'ın tarif ettiği olgun insan, olumlu veya olumsuz, karşılaştığı her durumun Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu unutmadan yaşayan, nimetlerle şıarmayan, sıkıntı ve zorluklar karşısında da ümidini yitirmeyen üstün bir anlayışa sahiptir.

Yukarıda geçen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere "ferah"ın asıl manası "sevinmek, mutlu olmak"tır. Ancak bu sevinç ve mutluluğun tonları yani teşvik edilen ve övüleni, gayet insanî ve sıradan olanı ve bir de haddi aşan ve haksız olanı vardır. Ferah kavramı da, geçtiği bağlam ile

¹²⁹ Ebu Muhammed 'Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *Te' vîlüMüşkili' l-Kur'ân*, Kahire, MektebetuDâri't-Turâs, 1973, 1/491.

¹³⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/592; Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu' l-Belâğa*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1998, 1/ 65; İbnManzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/300.

¹³¹ Râğıb, *Müfredât*, 61.

¹³² Muhammed Osman Necâtî, *el-Kur'ân ve 'İlmü' n-Nefs*, Kahire, Dâru's-Şurûk, 2001, s. 120-121.

¹³³ Kemal Sayar, *Ruh Hali*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, 217-220.

etkileşiminden dolayı farklı tonlara bürünmekte, adeta anlam değişimine uğramaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi Kur'ân'da yirmi bir ayette ve muhtelif bağlamlarda kullanılan "ferah" kavramına verilen farklı manalar, birbirinden kopuk ve ilgisiz manalar olmayıp aslında aynı gerçeğin farklı yansımalarını ve tonlarını ifade eden anlamlardır. Sevinç ve mutluluk duygusu, o duyguyu yaşayan insanların inanç ve algılarına, hayata ve olaylara dair bakış açılarına göre değişmektedir.

Ayetlerde de geçtiği gibi kimisi kavuştuğu cennet nimetleriyle, kimisi peygambere indirilen vahiyle, kimisi Allah'a iman edenlerin putperestlere karşı zafer kazanmasıyla sevinir. Kimisi ise elde ettiği dünyalıklarla, kimisi Müslümanlarla birlikte cihat yolculuğuna çıkmaktan kaytarmakla, kimisi düşman addettiği Müslümanların başına gelen sıkıntı ve musibetlerle, kimisi de bildiği bazı hakikatleri saklamadaki veya çarpıtmadaki hüneriyle (!) sevinir, onunla mutlu olur. Kimileri ise sahip oldukları servetin çokluğu veya ileri seviyedeki bilgileriyle orantılı olarak daha çok sevinirler hatta bu sevinçleri, şırmarmaya, kendilerini büyük görmeye ve kibirlenmeye dönüşür.

Kur'ân'ın, "ferah" kavramını hem müspet hem de menfi anlamlarda kullanmış olması, insanlardaki bu farklı tepkileri değerlendirme ve kategorize etme amaçlıdır. Örneğin şehitlerin cennetteki halleri, Hz. Peygamber'e vahyin indirilmesi ve Allah'a iman edenlerin putperestlere karşı zafer kazanmasıyla ilgili olarak "ferah" kavramının kullanılması, bahsedilen bu hususların Kur'ân'ın bakış açısıyla gerçek sevinç ve mutluluk vesileleri olduğuna örnek kabilinden işaret etmektedir.

Kavramın olumsuz bir bakış açısıyla verildiği ve sevinç ve mutluluğun adeta yerildiği ayetlerde ise insanların hayata dair yanlış bakış açılarına bir eleştiri getirilmekte, varlıklara ve olaylara dair algı bozuklukları tenkit edilmektedir.

Kur'ân, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamayı en temel hedeflerden biri sayan, hatta izahı gerektirmeyecek kadar açık bir şekilde insanın mutluluğu ile ilgili bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerim, "ferah" kavramı çerçevesindeki bu ifade üslubuyla insana, sevinç ve mutluluk duygusunu en doğru şekilde "yönetmeyi" öğretmekte; diğer duygularda olduğu gibi bu duyguyu da insanın fitratına ve Yaratan'ın iradesine uygun mecralara sevk

edilebilmenin yollarını göstermektedir. Zira bu Kitab'a göre, üzülmeye değmeyecek şeylere üzülmek yanlış bir davranış olduğu gibi sevinmeye değmeyecek şeylere sevinmek de o derece yanlış bir davranıştır ve duygu israfıdır.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihâbuddin es-SeyyidMahmud el-Bağdadî, *Rûhu'l-Me' ânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'Azîmive's-Seb' i'l-Mesânî*, Beyrut, Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me' âlimu't-Tenzîl*, Riyad, DâruTaybe, H. 1411.
- Beydâvî, Nâsıruddin Ebu Sa'id'Abdullah b. 'Amr b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Hâşiyetu'l-Konevî, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye 2001.
- Bircan, Hasan Hüseyin, *İslam Felsefesinde Mutluluk*, İstanbul, İz Yayınları, 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, TDV Yayınları, 2007.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-SihâhTâcu' l-Luğa ve Sihâhu' l-' Arabiyye*, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Mu' cemu' t-Ta' rîfât*, Kahire, Dâru'l-Fadîle, ts.
- Dâmeğânî, Ebu 'Abdillah el-Huseyn b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li-ElfâziKitabillahi' l-'Aziz ve Me' ânîhâ*, Dimaşk, Mektebetu'l-Fârâbî, 1998.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul, İFAV Yayınları, 1998.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî, *Tefsiru' l-Bahri'l-Muhît*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye 1993.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-uİmâdî, *İrşâdu' l-uAkli' s-Selîm ilâ Mezâya' l-Kur'ânî' l-Kerim*, Beyrut, Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, İstanbul, İşaret Yayınları, 1999.
- Havva, Said, *el-Esâsfi' t-Tefsir*, Kahire, Dâru's-Selam, 1985.
- Heyet (Hayrettin Karaman vd.), *Kur'ân Yolu*, Ankara, DİB Yayınları, 2007.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsiru't-Tahrir ve' t-Tenvîr*, Tunus, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

- İbn Atiyye, Ebu Muhammed ‘Abdulhakk b. Ğalib el-Endelusî, *el-Muharraru’ l-Vecîzfi Tefsiri’l-Kitabi’l-‘Azîz*, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye 2001.
- İbn Ebi Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Tefsiru’ l-Kur’âni’ l-‘Azim*, Mekke, MektebetuNizar Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Ebî Zemenîn, Muhammed b. ‘Abdillah, *Tefsiru’ l-Kur’âni’ l-‘Aziz*, Kahire, el-Fârûku’l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebu’l-HuseynAhmed, *Mu’ cemuMekayîsi’l-Luĝa*, Dâru’l-Fikr, 1979.
- İbn Kesir, ‘İmaduddinEbu’l-Fidâ İsmail, *Tefsiru’ l-Kur’âni’ l-‘Azim*, Kahire, MuessesetuKurtuba, 2000.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed ‘Abdullah b. Muslim, *Te’ vîlü Müşkili’ l-Kur’ân*, Kahire, MektebetuDâri’t-Turâs, 1973.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru’l-Me‘ârif, ts.
- İbnü’l-Cevzi, Ebu’l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu’l-Mesîr fi ‘İlmi’ t-Tefsir*, Beyrut, el-Mektebu’l-İslamî, 1984.
- İbnü’l-Enbârî, Ebu’l-Berekât, *el-Beyan fi Ğaribi’ rabi’ l-Kur’ân*, Mısır, el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-Amme li’l-Kitab, 1980.
- Kar‘avî, Süleyman b. Salih, *el-Vücûh ve’n-Nezâirfi’ l-Kur’âni’ l-Kerim*, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad, 1990.
- Kurtubî, Şemsuddin Ebu ‘Abdillah Muhammed b. Ahmed b. EbiBekr,*el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut, Muessesetu’r-Risale, 2006.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, (Çev.: Salih Uçan vdğ.) İstanbul, Dünya Yayıncılık, ts.
- Maverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nuketu ve’l-‘Uyûn*, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye ts.
- Mekkî b. EbîTalib, *Tefsiru’ l-Muşekkelmin Ğaribi’ l-Kur’ân*, Riyad, Mektebetu’l-Me‘ârif, 1985.
- Mevdûdî, Ebu’l-A‘lâ, *Tefhîmu’ l-Kur’ân*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1996.
- Mukatil, Ebu’l-Hasan b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve’n-Nezâirfi’ l-Kur’âni’ l-‘Azim*, Dubai, Merkezu Cum‘a el-Mâcid, 2006.
- _____, *TefsiruMukatil b. Süleyman*, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2003.
- Necâtî, Muhammed Osman, *el-Kur’ân ve ‘İlmü’ n-Nefs*, Kahire, Dâru’ş-Şurûk, 2001.

- Nesefî, Ebu'l-Berekât' Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku' t-Tenzîl ve Hakaiku' t-Te'vîl*, Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Râğîb, Ebû'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed el-İsfehânî, *Mu' cem-u Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Râzî, Fahrudin Muhammed, *Mefâtîhu' l-Ğayb*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safoetu' t-Tefâsîr*, Beyrut, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, 1981.
- Sayar, Kemal, *Ruh Hali*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Saygılı, Sefa, *Mutluluk Elimizde*, İstanbul, Türdav Yayınları, 2001.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru' l-'Ulûm*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim, *Umdetu'l-Huffaz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi 'Ulûmi' l-Kur'ân*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1988.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu' l-Kadîr*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyân'an Te'vili'Âyi' l-Kur'ân*, Kahire, DâruHicr, 2001.
- Tarhan, Nevzat, *Mutluluk Psikolojisi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, Hikmet Yayınları, 2007.
- Zebîdî, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza el-Huseynî el-Vâstî, *Tâcu'l-'Arûsmin Cevâhiri' l-Kamûs*, Kuveyt, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *Esâsu' l-Belağa*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- _____, *Tefsiru' l-Keşşâf'an Hakaiki' t-Tenzîl ve 'Uyûni' l-Ekavîl fi Vücûhi' t-Te'vîl*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2002.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. 'Abdillah, *el-Burhan fi 'Ulûmi' l-Kur'ân*, Kahire, Dâru't-Turas, ts.

